

Pentateugtradisies in die boek Hosea

A P B Breytenbach

Universiteit van Pretoria

Abstract

Pentateuchal traditions in the book Hosea

This article is concerned with the much debated topic of references to Israel's historical traditions in the book Hosea. The study is mainly directed at the question of the function of Pentateuchal traditions within the context of the book. The higher occurrence of these traditions from Hosea 9 onwards is also looked at, and a possible explanation of this feature is offered in conclusion.

INLEIDING

Die boek Hosea bevat besonder baie verwysings na tradisies en gebeure wat deel uitmaak van die geskiedenis van Israel soos dit aangebied word in die Ou Testament. Dit is reeds aan die begin van die eeu opgemerk (Daniels 1990:12) en daar het sedertdien verskillende monografieë en tydskrif-artikels verskyn wat volledig of gedeeltelik aan hierdie saak gewy is (vgl by Ackroyd 1963; Good 1966; Brueggemann 1968; Vollmer 1971; Diedrich 1977; Jeremias 1977; Jeremias 1980; McKenzie 1986; Neef 1987; Daniels 1990). In die meeste gevalle het 'n histories-kritiese oriëntasie die metode en resultate van die ondersoek bepaal. Soms het die verwysings in die boek Hosea slegs gedien as argumente om aspekte van die bronneteorie oor die Pentateug of Heksateug te ondersteun of af te wys (Daniels 1990:16-21).

Die doel van hierdie ondersoek is om die voorkoms, verspreiding en funksie van Pentateugtradisies in die boek Hosea na te gaan en moontlik 'n gevolgtrekking te maak oor die redes waarom hierdie tradisies in die profetiese verkondiging opgeneem is. Met die woord 'tradisie' word hier breedweg bedoel wat Fohrer en andere (1979:108) noem 'ein geprägtes Bedeutungssyndrom, für das sich das Überlieferungsinteresse eines bestimmten Tradenten kreises erkennen lässt'. Die keuse

van tradisies wat in die Pentateug vermeld word, is in 'n hoë mate bepaal deur die oortuiging dat tradisies uit die vroeë geskiedenis van Israel oor die aartsvaders, die uittog uit Egipte en die verblyf in die woestyn, in die agste eeu reeds 'n soort kanonieke gesag gehad het. Daarby verskaf die beperking tot tradisies wat in die Pentateug voorkom, 'n *terminus ad quem*, aangesien dit in die boek Hosea soms moeilik is om te bepaal of die verwysing na 'n gebeure te doen het met die verre verlede of met die eie tyd van die profeet (vgl bv Hos 6:7-9; Neef 1987:216-228). Die benaming 'Pentateugtradisies' dui dus tradisies aan wat ook in die Pentateug opgeneem is. Die vraag of die outeur van die boek Hosea daardie tradisies geken het in die vorm waarin hulle in die Pentateug staan, vorm nie deel van die ondersoek nie. Net so min is redaksie-kritiese vrae met betrekking tot die 'egtheid' of 'onegtheid' van Hoseawoorde ter sprake (Yee 1987:305-313).

DIE VOORKOMS EN VERSPREIDING VAN PENTATEUGTRADISIËS IN DIE BOEK HOSEA

Die verwysings na Pentateugtradisies in die boek Hosea is ingebed in 'n poëtiese teks. Dit beteken dat enkele terme of 'n blote tematiese aanduiding soms die wyse is waarop na vroeë tradisies verwys word. So byvoorbeeld word die term מִצְרַיִם in Hosea 2:16 en 9:10 gebruik in 'n verwysing na Israel se verblyf in die woestyn. Daar moet telkens uit die breër verband afgelei word of daar na 'n tradisie verwys word of nie. Daar moet ook rekening gehou word met die moontlikheid dat daar gevalle kan voorkom waar bekende tradisies slegs gesuggereer word deur die teks. Geykte uitdrukkings soos dié in Hosea 2:10 (koring, wyn en olie; vgl Deut 7:13), word per definisie nie as tradisies beskou nie. Dit geld ook vir klaarblyklike verwysings na dele van die dekalooë (Hos 4:2).

'n Noukeurige ondersoek het die volgende inventaris van die voorkoms van Pentateugtradisies in die boek Hosea opgelewer:

2:1	die belofte aan die aartsvaders;
2:16, 17	die verblyf in die woestyn, en die uittog uit Egipte;
8:13	die uittog uit Egipte;
9:3, 6	die uittog uit Egipte;
9:10-17	die verblyf in die woestyn, en Baäl-Peor, en die belofte aan die aartsvaders;
11:1	die uittog uit Egipte;
11:5	die uittog uit Egipte;

-
- 11:8 die verwoesting van Adma en Sebojim;
 12:4, 5 Jakob se geboorte, en
 Jakob se stryd teen 'n goddelike wese, en
 Jakob se ervaring by Bet-El;
 12:10 die uittog uit Egipte, en
 die verblyf in die woestyn;
 12:13 Jakob se vlug na Aram, en
 Jakob se dienswerk in Aram;
 12:14 die uittog uit Egipte, en
 die leierskap van die profeet (Moses);
 13:4, 5 die uittog uit Egipte, en
 die verblyf in die woestyn.

Uit die voorafgaande is dit met die eerste oogopslag duidelik dat verwysings na die uittog uit Egipte baie meer voorkom as die ander Pentateugtradisies. Dit is ook duidelik dat daar in Hosea 9-13 'n baie hoër konsentrasie verwysings na Pentateugtradisies is as in die res van die boek. Indien ander verwysings na gebeure uit die vroeë geskiedenis van Israel ook in berekening gebring word, kom dit ooreen met die patroon wat uit die inventaris blyk. Vanaf Hosea 1:1-8:14 is daar drie verwysings na gebeure uit die vroeë geskiedenis (verwysings soos dié in 5:8-13 wat betrekking het op die Siro-Efraimitiese oorlog is nie bygereken nie). Vanaf Hosea 9-13 is daar ses verwysings na gebeure uit die vroeë geskiedenis. In Hosea 14 is daar weer geen verwysings nie. 'n Moontlike verklaring vir hierdie verspreiding sal in die gevolgtrekking aan die einde gebied word.

DIE FUNKSIE VAN DIE VERWYSINGS NA PENTATEUGTRADISIËS IN DIE BOEK HOSEA

Om die funksie van die verwysings na Pentateugtradisies te bepaal is dit noodsaaklik dat elke verwysing afsonderlik binne sy eie konteks nagegaan word. Daar kan in 'n artikel soos hierdie uit die aard van die saak nie in debat getree word met elke standpunt nie. Die belangrikste standpunte in kommentare, monografieë en tydskrifartikels sal egter wel aandag geniet.

Hosea 2:1-2

In Hosea 2:1 word verwys na God se belofte aan die aartsvaders dat hulle nageslag so talryk sal wees soos die sand van die see (bv Gen 22:17; 32:12), of die stof van die aarde (bv Gen 28:14) en die sterre van die hemel (bv Gen 15:5; 22:17). Die herha-

ling van God se belofte aan die aartsvaders in Hosea 2:1 staan teenoor die oordeelswoord in Hosea 1:9 waar die verbond nietig verklaar word (Wolff 1961:23). Dit blyk duidelik uit die tweede deel van Hosea 2:1:

וְהָיָה כְּמָקוֹם אֲשֶׁר-יֹאמַר לָהֶם לֹא-עָמִי אֲנִי
 וְאָמַר לָהֶם כְּנִי אֵל-חַי

Die uitdrukking 'seun[s] van God' is tipiese verkiesingsterminologie (vgl Hos 11:1; Eks 4:22; Deut 14:1-2). Daarmee word die herstel van die verbondsverhouding tot uitdrukking gebring.

JHWH se belofte dat die nageslag van die aartsvaders die land sal besit, word gesuggereer in Hosea 2:2. Die woorde **וְעָלֶיךָ מִן-הָאָרֶץ** word deur Rudolph en andere vertolk as woordspel met **יִוְרָעָל** (Rudolph 1966:57-58; Emmerson 1984:98). Alhoewel daar geen eenstemmigheid is oor die betekenis van die woorde nie, kan met redelike sekerheid aanvaar word dat die woorde 'n militêre konnotasie het (teen Ruprecht 1970:442-447; Jeremias 1983:35). Dit blyk onder andere uit die voorafgaande versreël en die daaropvolgende gebruik van **יִוְרָעָל יוֹם** (Breytenbach 1979:22-23). Die woorde **וְעָלֶיךָ מִן-הָאָרֶץ** kan vertaal word met 'en hulle sal die land oorneem' (so o a Koehler & Baumgartner 1953:705).

Die verwysing na die verbondsbelofte aan die aartsvaders, naamlik dat hulle 'n groot nageslag sal hê en dat hulle die land Kanaän sal bewoon, beklemtoon in Hosea 2:1-2 JHWH se trou aan sy beloftes. Dit staan teenoor die ontrou van die verbondsverbrekers in Hosea 1:4-9.

Hosea 2:16-17

Hierdie verse maak deel uit van 'n toekoms scenario wat deurloop vanaf vers 16 tot 25. Die nuwe toekoms wat JHWH sal skep, word met metaforiese taal beskryf. Daar word in Hosea 2:16 metafories 'n verband gelê tussen die begin van die nuwe toekoms en die verblyf in die woestyn. Die verblyf in die woestyn is in hierdie geval nie 'n ideaal op sigself nie, maar die logiese punt waar JHWH wil begin om die geskiedenis van Israel 'oor te skryf'. By die nuwe 'intog' (vs 17a) sal Israel se gesindheid wees soos wat dit was met die uittog uit Egipte (vs 17b). **וְעָנְתָה** kan op verskillende maniere verklaar word (Van Leeuwen 1968:68). Afgesien van hoe dit verklaar word, is dit duidelik dat vers 17b 'n ander lewenshouding beskryf as wat tans by Israel geld. Hierdie nuwe begin, die nuwe lewenshouding en die nuwe toekoms waarvoor dit in Hosea 2:16-25 gaan, staan teenoor die huidige gesindheid en situasie van Israel oor wie JHWH se oordeel uitgespreek is (Hos 2:4-15). Alhoewel die intog negatief beoordeel word, omdat dit weer van nuuts af moet begin, word die uit-

tog uit Egipte en die woestynverblyf positief beoordeel en funksioneer die tradisies eksemplaries.

Hosea 8:13

In Hosea 8:13 kom die uitdrukking 'terugkeer na Egipte' (שׁוּב מִצְרַיִם) vir die eerste keer voor (vgl ook 9:3, 11:5). Uit die feit dat die term שׁוּב gebruik word, kan ons aflei dat die uittog uit Egipte telkens by hierdie gedeeltes op die agtergrond is. 'Terugkeer na Egipte' is naamlik die antitese van die tradisie oor die uittog uit Egipte. Dit word bevestig deurdat die woorde הָסָה מִצְרַיִם וְשׁוּבָה in Hosea 8:13 deel uitmaak van 'n oordeelswoord oor Efraim. Die eenheid 8:11-13 bestaan uit drie aanklagte waarin die verworde kultus (8:11), die ongehoorsaamheid aan die voorskrifte van JHWH (8:12) en die selfgesentreerde offers (8:13a) gelaak word. Daarop volg die oordeelswoord waarin gestel word dat JHWH Efraim se sonde gaan vergeld en dat hulle na Egipte sal terugkeer.

Die presiese bedoeling van die woorde 'hulle sal terugkeer na Egipte' is omstrede. Kommentatore soos Rudolph meen dat dit verstaan moet word as beeldspraak vir die komende Assiriese ballingskap (Rudolph 1966:168). Ander kommentatore soos Wolff (1961:187-188) meen dat dit letterlik verstaan moet word. Uit Hosea 9:1-7 waar Efraim se terugkeer na Egipte ter sprake is, blyk dit dat Wolff gelyk gegee moet word. In Hosea 8:13 dui die gebruik van die voornaamwoord הָסָה ook op 'n letterlike terugkeer. הָסָה word hier nie adversatief of demonstratief gebruik nie. Dit beklemtoon die subjek, naamlik 'hulle sal self na Egipte terugkeer' (Breytenbach 1979:209).

Dit is moontlik dat 'n tradisie soos dié wat opgeneem is in Numeri 11:4-20 en 14:1-4 'n rol gespeel het in die formulering van Hosea 8:13: Omdat die volk 'n begeerte na vleis het (8:13a), laat JHWH hulle terugkeer na Egipte waar die 'vleispotte' is. Teenoor die volk se 'dink aan' die oorfloed in Egipte (זכר Num 11:5), staan JHWH se 'dink aan' hulle sonde (זכר Hos 8:13). So 'n verklaring is egter baie hipoteties en sou 'n hersiening van die algemeen aanvaarde standpunt dat die woestynverblyf in die boek Hosea die ideale tyd is, noodsaak. Daarom word dit vir die doel van hierdie artikel nie verder ontgin nie.

Wat wel met sekerheid aanvaar kan word, is dat die terugkeer na Egipte 'n omkering van die heilshistoriese verlossing uit Egipte is (Wolff 1961:188; Rudolph 1966:168; Van Leeuwen 1968:179-180). Daarmee word die straf oor die verbrekers van die verbond finaal voltrek (Hos 8:1), word hulle weer slawe (Deut 28:68) en eindig JHWH se hemoënis met sy volk.

Die uittog uit Egipte word dus in Hosea 8:13 gebruik om oor Efraim se toekoms te praat. Maar dit geskied op so 'n wyse dat hierdie tradisie wat in 'n sekere sin aan Israel sy bestaansreg gegee het, as 't ware nietig verklaar word. Die omgekeerde uittog dien dus as beskrywing van die oordeel.

Hosea 9:3 en 6

In Hosea 9:3 is die uittog uit Egipte weer antiteties ter sprake in die volgende uitdrukking: *וְשָׁב אֶפְרַיִם מִצְרַיִם*. Soos in Hosea 8:13 funksioneer die frase in 'n oordeelswoord oor Efraim. In Hosea 9:3 staan die terugkeer na Egipte parallel aan die komende ballingskap in Assirië. Uit vers 6 is dit egter duidelik dat 'terugkeer na Egipte' nie metaforiese taal is vir 'in ballingskap gaan' nie. In vers 6 word voorsien dat dié deel van die volk wat aan die komende verwoesting deur die Assiriërs sou ontkom, in Egipte sou omkom. Hosea 9:3 en 6 stel dit ook uitdruklik dat Efraim nie na die land van JHWH sou terugkeer nie (Breytenbach 1979:219-225). Daarmee word 'n deel van die belofte aan die aartsvaders (naamlik die besit van die land) nietig verklaar.

Daar is opmerkbare ooreenkomste tussen Hosea 9:1-7 en Deuteronomium 26:1-15: Dit gaan in albei hierdie perikope oor 'n oesfees wat by 'n heiligdom gevier word (Deut 26:2; Hos 9:1). Die bedoeling van 'n oesfees was om die eerste opbrengste van die oes uit erkentlikheid teenoor JHWH aan Hom te wy en sodoende die hele oes te heilig (Deut 26:10; Hos 9:3b, 4c). Die stemming by 'n oesfees was blydskap en uitbundige vreugde (Deut 26:11; Hos 9:1). Daar is op die oog af ook 'n ooreenkoms tussen Deuteronomium 26:14 en Hosea 9:4b. Die verband en verhouding tussen die fees van die eerste vrugte en die afstaan van die tiendes verg egter 'n te omvattende beredenering en sal daarom nie hier verder aandag geniet nie.

Die geraadpleegde kommentare beskou die herfsfees as die agtergrond tot Hosea 9:1-6 (Wolff 1961:196-197, Rudolph 1966:174; Weiser 1979:71; Ward 1966: 162-163; Mays 1969:125; Jeremias 1983:114). Dit word meestal begrond met 'n verwysing na *וְיָבֵן בְּיָמָיו* in Hosea 9:2 en *וְיָבֵן בְּיָמָיו* in 9:5. Dit word dan vergelyk met gedeeltes soos Deuteronomium 16:13 en 1 Konings 8:2 en 12:32. Die verwysings in Hosea 9:2 en 5 het egter betrekking op die toekoms (Breytenbach 1979:232) en kan derhalwe nie aangevoer word as argument dat die agtergrond tot Hosea 9:1-6 die herfsfees is nie.

Indien die veronderstelling korrek is dat Hosea 9:1-7 verstaan moet word teen die agtergrond van die eersteling van die oes, verkry die uitdrukking 'terugkeer na Egipte' 'n besondere betekenis. Volgens Deuteronomium 26:3-9 moes die Israeliet wat die eerste opbrengs van sy oes na die tempel bring, juis by dié geleentheid 'n be-

lydenis aflê waarin die verblyf en slawediens in Egipte, maar veral JHWH se magtige verlossing uit Egipte en die bewoning van die land as gawe van JHWH, erken word. Daarteenoor stel die profesie van Hosea 9:3-7 die permanente verlies van die land en die terugkeer na Egipte. Daarmee is die aartsvaderbelofte opgehef en die uittoegtradisie nietig verklaar. Soos in al die vorige gevalle (2:1-2; 2:16-17; 8:13) funksioneer Pentateugtradisies ook hier in 'n profesie oor die toekoms.

Hosea 9:10-17

Die perikoop wat strek vanaf Hosea 9:10-17 begin met 'n verwysing na Israel se verblyf in die woestyn. Dit word onmiddellik gevolg deur 'n verwysing na die tradisie oor die gebeure by Baäl-Peor.

Die Ou Testament bevat verskillende verwysings na Baäl-Peor. Die bekendste en omvattendste verwysing is dié in Numeri 25:1-18. Dit is natuurlik 'n ope vraag of die outeur van Hosea 9:10-17 die tradisie ook in hierdie vorm geken het. Wat wel duidelik is, is dat Hosea 9:10 deel is van 'n perikoop wat die onvrugbaarheid van Efraim as tema het. Dit, tesame met die gebruik van die naam of titel 'Baäl', laat geen twyfel daaroor dat die tradisie oor Baäl-Peor te doen het met die vrugbaarheidsgodsdien nie.

Uit die gebruik van die werkwoord נָאָר en die afwesigheid van 'n voorsetsel voor כַּעַל-פְּעוֹר moet afgelei word dat die naam 'Baäl-Peor' in Hosea 9:10 'n pleknaam is. Dit is waarskynlik 'n verkorte vorm van כַּעַל-פְּעוֹר נִיחַ (Breytenbach 1979: 240). Die heiligdom waarna hier verwys word, was op die rand van die berge van Moab geleë en het uitgekijk oor die vlakte van Moab (Num 23:27-28; 24:2). Sittim, waar die Israeliete laer opgeslaan het en waar die voorval waarna Hosea 9:10 klaarblyklik verwys, plaasgevind het (Num 25:1-3), was volgens oorlewering die laaste kamplek van die woestyntog (Num 33:1-49). Dit is ook die plek waarvandaan die intog begin is (Num 33:50vv; Jos 2:1vv). Dit beteken dat Baäl-Peor in Hosea 9:10 waarskynlik dien as simbool vir die eerste kennismaking met die gevestigde bestaan in die beloofde land. Dit word bevestig deur die kontrastering tussen die woestynverblyf en die Baäl-Peor-episode in Hosea 9:10. Die Israel van die woestyntyd word baie positief gewaardeer, terwyl die Israel van die Baäl-Peor-episode met die woord שְׁקִרְצִים beskryf word.

Die tradisie oor die woestynverblyf en die tradisie oor Baäl-Peor funksioneer in Hosea 9:10 in 'n aanklag teen die volk. Die vrugbaarheidsgodsdien word nie net tot oersonde van die gevestigde bestaan verklaar nie, maar die twee tradisies funksioneer in relasie tot mekaar om Israel alle verontskuldiging te ontnem. Israel het

so goed begin en so 'n mooi toekoms gehad (1:10a), maar hulle het dit self vernietig (vgl הָיָה in 9:10b).

Die res van die perikoop handel oor die onvrugbaarheid van Efraim (9:11-14, 16) en die verlies van die land (9:15, 17). Tematies sluit hierdie deel van die perikoop aan by die belofte aan die aartsvaders. Die belofte van 'n groot nageslag en die bewoning van die land word egter omgekeer. Efraim gaan geen nageslag hê nie en gaan die land verloor.

Die aartsvaderbelofte funksioneer hier dus op dieselfde wyse as die uittootradisie in Hosea 8:13 en 9:3. Dit word omgekeer en nietig verklaar in 'n oordeelwoord wat op die toekoms betrekking het.

Hosea 11:1

Hosea 11:1 is feitlik op dieselfde wyse as Hosea 9:10 gestruktureer. Die spreuk begin met 'n stelling waarin die positiewe ingesteldheid van JHWH gekontrasteer word met die negatiewe optrede van Israel. Die uittoot uit Egipte dien as voorbeeld van JHWH se liefdevolle toewyding aan sy volk. Hierdie liefdevolle toewyding word tot uitdrukking gebring in die woorde $\text{אָהַב אֶת יִשְׂרָאֵל}$. Die beeld van vader en seun bring die aspek van versorging deur JHWH na vore. Dit moet ook verstaan word teen die agtergrond van die verbond (Wolff 1961:255). Die kontrasterende optrede van Israel sou kan verwys na tradisies soos dié oor die goue kalf by Sinai. Dit is egter in stryd met uitsprake in die res van die boek wat die woestyntyd as die ideale tyd sien en klaarblyklik nie 'n oorlewing soos dié oor die goue kalf geken het nie. Die algemene formulering (קָרָא לְהֵם) maak dit ook onwaarskynlik dat die outeur 'n episode soos dié by Baäl-Peor in gedagte gehad het (Hos 9:10). Alle klem lê op die teenstellende optrede van Israel. JHWH het sy volk van die begin af lief gehad – die uittoot uit Egipte is 'n bewys daarvan. Daarteenoor staan Israel se on-trouheid teenoor JHWH deurdat hulle die vrugbaarheidsgodsdiens aangehang en beelddiens beoefen het.

Die tradisie oor die verblyf in en verlossing uit Egipte funksioneer dus in Hosea 11:1 om die erns van die aanklag teen Israel te onderstreep. Die uittootradisie ontneem Israel alle verontskuldiging.

Hosea 11:5

Hosea 11:5 is die derde geval in die boek Hosea waar 'terugkeer na Egipte' as 'n vaste uitdrukking voorkom. $\text{לֹא יָשׁוּב אֶל-אֶרֶץ מִצְרַיִם}$ se presiese betekenis is egter omstrede in Hosea 11:5. Die meeste kommentatore wysig die teks deur לֹא as לֵל te

lees (Wolff 1961:248; Rudolph 1966:210; Van Leeuwen 1968:226; Ward 1966:193; Neef 1987:86; Daniels 1990:64). Die tekskritiese gronde waarop die wysiging berus, is egter nie gewigtig genoeg nie. 'n Ander moontlikheid is om die eerste twee vershelftes van die versreël as 'n teenstelling te lees. Dit word dan vertaal met 'Hy sal nie na Egipteland terugkeer nie, maar Assirië, dié sal sy koning wees'. So 'n verklaring stuit egter op Hosea 11:11 waar 'n terugkeer na die beloofde land uit sowel Assirië as Egipte voorsien word. Verdere verklaringsmoontlikhede is die verandering van die versreël in 'n vraagsin (Van Gelderen & Gispén 1953:385) of die vertolking van לא as 'n bekrachtigingspartikel (Yee 1987:359; Nissinen 1991:250).

Die probleem met al hierdie verklarings is dat 'n oordeelswoord ná vers 4 uit sy plek is. Hosea 11:1-7 is gestileer as drie aanklagte en 'n oordeelswoord teen Israel. Die voorafgaande twee aanklagte word telkens afgesluit deur te verwys na die volkse negatiewe reaksie op JHWH se liefdevolle toewyding (11:2, 3b). Dit sou baie vreemd wees indien die derde aanklag nie ook deur 'n negatiewe reaksie van die volk afgesluit word nie. Dit gebeur egter wel in Hosea 11:5b (כִּי סָאָר לְשׁוֹב). Daarna volg die oordeel in 11:6-7. Op grond van hierdie strukturele oorwegings kan Hosea 11:5a soos volg verklaar word: In die eerste plek moet לא ook by die tweede deel van vers 5a veronderstel word, naamlik

לֹא יָשׁוּב אֶל-אֲרִץ מִצְרַיִם
(אֲשׁוּר הוּא) (לֹא) מַלְכוּ

Hierdie soort ellipsis kom veral voor by sinoniem parallelle vershelftes (Cowley 1980:483 par 152z; vgl 1 Sam 2:3). In die tweede plek moet Hosea 11:5a verstaan word as 'n verbod, naamlik 'Hy mag nie na Egipteland terugkeer nie, en Assirië, dié mag [nie] sy koning wees nie'. (Dit is opvallend dat 'n ellipsis van die negatief in die tweede deel van die parallelisme of in 'n tweede sin veral voorkom by negatiewe bevels of negatiewe versoeke – vgl bv naas 1 Sam 2:3 ook Eks 28:43; Lev 19:12; 22:9; 22:15, 16; Deut 7:25; Ps 35:19; 38:2; 75:6). Binne die verband waarin dit gaan oor JHWH se sorg vir iemand wat aan Hom diensbaar is (vs 4), kan vers 5 dan alleen beteken dat JHWH wil hê dat Efraim nie na Egipteland moet terugkeer nie en dat Assirië nie oor hom moet heers nie. Hierdie is 'n voorbeeld van 'n verbod wat, soos in die geval van 'n imperatief, 'n versoek of begeerte uitdruk (vgl 2 Kon 5:22 en die ander voorbeelde waarna verwys word in Cowley 1980:324, par 110a).

Die terugkeer na Egipte is soos in Hosea 8:13 en 9:3 die teenpool van die uitogtradisie. Anders as in Hosea 8:13 en 9:3 vorm dit hier nie deel van 'n oordeelswoord nie, maar van 'n aanklag. Dit figureer weer eens in 'n konteks waar die troue sorg van JHWH in relasie tot die negatiewe reaksie van Efraim daarop, die aanklag uitmaak. Soos in die geval van Hosea 9:10 en 11:1 verswaar die verwysing na die uittog die aanklag teen Israel en ontnem dit hulle alle verontskuldiging.

Hosea 11:8

In Hosea 11:8 word die tradisie oor die stede van die Jordaandal wat verwoes is, opgeneem in 'n Godswoord aan Efraim (11:8-9). Die verwoesting van Sodom en Gomorra en/of Adma en Sebojim het in Israel en Juda gedien as simbool van totale vernietiging (vgl bv Gen 19:24-29; Jes 13:19-22; Jer 50:40). In Deuteronomium 29:16-28 word dit voorgehou as voorbeeld van die lot wat wag op elkeen wat die verbond met JHWH verbreek deur afgode te dien. Die standaardterm waarmee God se handeling in dié verband beskryf word, is הָפַךְ (Gen 19:21, 25, 29; Deut 29:22; Jes 13:19; Jer 20:16; 50:40). In Hosea 11:8 word הָפַךְ gebruik om die stryd en emosie in JHWH se gemoed te beskryf (Wolff 1961:260-261) wanneer Hy weet dat Hy die verbreakers van die verbond regtens met totale uitwissing moet tref (Breytenbach 1979:295-305), maar tog daarteen besluit (Brueggemann 1968:29-30).

Adma en Sebojim word in Hosea 11:8 eksemplaries gebruik. Dit dien as voorbeeld van die vernietiging wat Efraim sou tref as JHWH aan sy woede vrye teuels sou gee (11:9a). Alhoewel die tradisie oor Adma en Sebojim uit huis uit 'n negatiewe konnotasie het, word dit positief aangewend in die retoriese vrae van Hosea 11:8.

Hosea 12:4-5

Hosea 12:1-15 is een van die mees omstrede hoofstukke in die boek. Dit blyk uit die verskillende standpunte wat in kommentare, monografieë en tydskrifartikels na vore kom (Wolff 1961:270-281; Rudolph 1966:220-235; Van Leeuwen 1968:237-253; Diedrich 1977:499-511; Jeremias 1977:210-217; Deissler 1981:53-56; McKenzie 1986:311-321; Daniels 1990:33-52 ens). Willi-Plein sê byvoorbeeld oor Hosea 12:11, 12 en 15 die volgende: 'Form, Abgrenzung und Inhalt dieser drei Verse sind so problematisch, dass mit den zur Verfügung stehenden Mitteln keine endgültige Lösung zu erlangen ist. Auch die Versionen bieten keine entscheidende Hilfe' (Willi-Plein 1971:217).

Die probleme wat die perikoop oplewer is egter nie onoorbrugbaar nie. Trouens, 'n noukeurige analise toon dat Hosea 12:1-14 'n sorgvuldig saamgestelde eenheid is met 'n sentrale tema en logiese bou (Breytenbach 1985:197-207).

Sonder om al die argumente wat in hierdie verband reeds gestel is te herhaal (Breytenbach 1979:316-331), kan die volgende oor Hosea 12:4-5 gesê word: Vers 4 gaan oor 'n karakterisering van Jakob met behulp van tradisies oor sy geboorte en sy stryd met 'n bonatuurlike wese. (Gen 32:30 lokaliseer hierdie gebeure by Pniël.) Hy het naamlik sy broer onderkruip (vgl Jer 9:4 vir hierdie betekenis van אָרָץ) en as volwasse man was hy in 'n stryd met God gewikkel. Die twee terme אָרָץ en אֱלֹהִים

verwys as twee teenoorstaandes na Jakob se totale lewe (vgl bv die gebruik van יָבֹקֵךְ en נָעַר in Gen 2:17). Jakob se totale lewe is dus gekenmerk deur stryd en bedrog teenoor God en medemens. Hy word beslis nie as 'nachahmenswertes Vorbild' voorgedhou nie (teen Neef 1987:233).

In Hosea 12:5 word die tradisie oor Jakob se stryd met God weer opgeneem, maar die verdere uitbouing van die spreuk het dit kennelik ten doel om 'n verband te lê tussen die Jakob/Israel van die tradisie en Israel in die tyd van die profesie. Dit blyk veral daaruit dat Israel sprekend ingevoer word in die teks. Dat Hosea 12:5b as woorde van Israel verstaan moet word, is die enigste sinvolle afleiding wat gemaak kan word uit die feit dat die werkwoorde in vers 5b (רָכַב וּמָצָא), anders as die werkwoorde in vers 5a, in die imperfektum staan en dat die eerste persoon suffiks in die meervoud aan עַל gevoeg is (יִמְצְאוּ) moet waarskynlik ook as יִמְצְאוּ gelees word). Hosea 12:5b verwoord die volk se verwagting dat JHWH hulle, soos vir Israel van ouds, by Bet-El sal ontmoet en met hulle sal praat. Die inhoud van JHWH se spreke by Bet-El was dat Jakob/Israel se nageslag die land sal besit. Dit is klaarblyklik wat Israel in die tyd van die profeet ook verwag: 'n herhaling van JHWH se belofte by Bet-El. Hulle hoop om hierdie belofte te verkry deur te ween en God te smee (12:5a). Dit is moontlik dat die woorde יִתְחַנְּנוּ לֹוֹ כָכָה sinspeel op of ontleen is aan die vertelling oor Jakob se ontmoeting met sy broer Esau (Holladay 1966:56-58). In hulle huidige vorm en plek funksioneer hierdie woorde egter as inligting oor Israel se verwagting en hoop.

In Hosea 12:4 en 5 word die tradisies oor Jakob tipologies in die sin van analogies gehanteer (Achtenfeier 1976): Israel is soos hulle voorvader voortdurend in stryd met en besig om bedrog te pleeg teen God en medemens (vs 4; vgl ook vs 1, 8). Dit dien as 'n aanklag teen Israel. Israel self verwag egter dat, soos in die geval van hulle voorvader, God by Bet-El sy belofte van die land sal herhaal (vs 5b). Hulle is immers Jakob se nageslag (vgl Gen 28:13)! Hulle hoop om die herhaling van die belofte te verkry deur hulle voor God te verootmoedig (vs 5a).

Die tipologiese hantering van tradisies soos dié oor die aartsvader Jakob is alleen moontlik wanneer sulke tradisies reeds 'n bepaalde gesag het. Dit is trouens tiperend van tipologie dat die *typos* deel is van 'n gesagvolle tradisie. Ek is oortuig daarvan dat die tipologies-analogiese hantering van tradisies in die tyd van die Ou Testament soos ons dit vind in Hosea 12:4, 5, 13, 14 sy oorsprong het by, of minstens medebepaal is deur belydenisse in die kultus. Die klassieke voorbeeld van so 'n belydenis kom in Deuteronomium 26:5-9 voor. Die gebruik van voornaamwoorde in so 'n belydenis is opvallend. Die Israëliet of Judeër wat geslagte ná die uittog uit Egipte by die heiligdom kom, bely:

My vader was 'n Arameër wat van plek tot plek getrek het. Hy het na Egipte toe gegaan en met min mense daar as vreemdeling gaan woon. Daar het hy 'n groot, sterk en talryke nasie geword. Die Egiptenaars het *ons* sleg behandel. Hulle het *ons* verdruk en *ons* harde werk laat doen. *Ons* het na die Here die God van *ons* voorvaders om hulp geroep en Hy het *ons* gehoor. Hy het *ons* ellende en *ons* swaarkry raakgesien en gesien hoe *ons* verdruk word. Die Here het *ons* uit Egipte laat wegtrek deur magtige daede....

(Deut 26:5-8; klem toegevoeg)

Daarmee is die identiteit tussen Israel in die agste eeu (of wanneer ook al) en die Israel van die uittoegtradisie gestel. Vandaar is dit 'n hanetree om 'my vader' se geskiedenis tipologies-analogies die eie geskiedenis te maak.

Hosea 12:10

In Hosea 12:10 kom die tradisie oor die uittoeg uit Egipte en die verblyf in die woestyn weer voor. Vers 10a bevat 'n duidelike heropname van die inleiding tot die dekalog. Die verlossing uit Egipte was die heilsdaad van JHWH waarop sy aanspraak op Israel se lojaliteit berus het. Omdat Hy hulle verlos het, het Hy seggenskap gehad oor hulle hele lewe. Dit is blykbaar die nuanse wat meesprek in vers 10a. Vers 10a is naamlik 'n oordeelwoord van JHWH (Breytenbach 1979:326). Ná 'n voorafgaande aanklag waarin Efraim se oneerlike verryking van homself gelaak word (vs 8, 9), kondig JHWH aan dat Hy hulle dié rykdom en die besit van die land gaan ontnem soos dit was in die tyd voor die intog (vs 10b). Buite Kanaän sal hulle nie meer soos die Kanaäniete kan optree nie (vs 8). JHWH sal dit doen omdat Hy die Verbondsgod is wat sy volk uit Egipte uitgelei het en hulle sodoende aan Hom verbind het. Die onetiese optrede van Efraim (12:8-9) staan teenoor die eise van die Verbondsgod. Daarom gaan Hy hulle straf.

Die uittoegtradisie, gestileer op die patroon van die inleiding tot die dekalog, begrond in Hosea 12:10 JHWH se aanspraak op Israel se gehoorsaamheid en trou en motiveer in relasie tot 12:8 en 9 JHWH se oordeel oor Israel. Die woestynverblyf dien as voorbeeld van die strafmaatreël wat JHWH gaan toepas.

Hosea 12:13 en 14

Hosea 12:12, 13, 14 bestaan uit drie profetespreuke waarin daar oor die toekoms van Israel gehandel word (Breytenbach 1985:204-206). Hierdie drie spreuke sluit òf tematies òf deur middel van sleutelwoorde in omgekeerde orde aan by die vooraf-

gaande eenhede waarin Israel aangekla word (vgl 12:1-3, 4-7, 8-10). In die middelste aanklag (d w s 12:4-7), is tradisies oor Jakob tipologies gehanteer. In die middelste spreuk oor die toekoms van Israel (d w s 12:13) word tradisies oor Jakob weer opgeneem. Soos in die geval van 12:4-5 word Jakob in 12:13 voorgehou as *typos* van die huidige Israel. Israel het verwag dat hulle as nageslag van Jakob weer van God die belofte sou ontvang dat hulle die land sal besit (12:5), maar hulle word ook daaraan herinner dat Jakob ná die gebeure by Bet-El na Aram moes vlug en daar dienswerk moes doen (12:13). In Hosea 12:13 dien die tradisies oor Jakob dus as 'n voorbeeld (*typos*) van die toekoms wat op Israel wag. Die versweë veronderstelling is dat dit deel van JHWH se strafmaatreëls sal wees.

In Hosea 12:14 word die uittogtradisie verbind met die motief van profetiese begeleiding. Dit is klaarblyklik 'n verwysing na Moses se rol by die uittog. Soos die voorafgaande twee spreuke (12:12, 13) is vers 14 deel van die profetewoord waarin deur middel van vergelykings gepraat word oor die toekoms van Israel (vgl 12:11). Een van die sleutelwoorde uit die eerste aanklag (nl 'Egipte' in 12:2), neem 'n belangrike plek in in die laaste spreuk oor die toekoms van Israel. In hierdie laaste spreuk dien die uittog uit Egipte as *typos* van die toekomstige herstel van Israel. Die besonderhede is vaag, soos meestal in profesieë oor die toekoms. Dit is egter duidelik dat JHWH hierdie nuwe reddingsdaad sal bewerk deur die diens van 'n profeet.

Hosea 13:4 en 5

Hosea 13:4 en 5 kom merkwaardig ooreen met Hosea 12:10. Die inleidingswoorde van die dekalooë vind, soos in die geval van 12:10, weerklank in 13:4 en funksioneer om die uittogtradisie sowel as die verbondsluiting op te roep. Soos in 12:10 word die verblyf in die woestyn aan die uittog en verbondsluiting gekoppel (13:5). Anders as in 12:10 is die feit dat Israel op JHWH alleen aangewese is, egter hier op die voorgrond.

Binne die breër verband van Hosea 12:15-14:1 maak 13:4 en 5 deel uit van die aanklag teen Israel. Vers 4 en 5 stel naamlik die trou van die Verbondsgod wat Israel uit Egipte gelei het, teenoor die ontrou van Israel ná die intog (vs 2, 6). Die inleiding tot die dekalooë waardeur die gebooe gesuggereer word, beklemtoon die onverskoonbaarheid van Israel se beelddiens (13:2). Die kontras tussen die stelling dat Israel slegs JHWH, die verlosser, geken het in die woestyn (vs 4b) en die stelling dat Israel in hoogmoed JHWH vergeet het ná die intog, ontnem Israel alle verontskuldiging.

SAMEVATTING

Uit die voorafgaande ondersoek kan die volgende samevatting gegee word van die funksies van Pentateugtradisies in die boek Hosea:

Pentateugtradisies funksioneer in die boek Hosea hoofsaaklik in twee kontekste. Dit kom voor in 'n konteks van aanklag en oordeel of in 'n konteks waarin die toekomstige heil en herstel van Israel die dominante tema is.

In 'n konteks van aanklag en oordeel word Pentateugtradisies dikwels aangewend om oor die hede te praat. Israel se geskiedenis ontnem hulle alle verontskuldiging in die hede (9:10; 11:1, 5; 13:4, 5). Israel se skuld blyk veral uit die teenstelling tussen JHWH se trou in die verlede en Israel se ontrou in die hede. Daarmee staan Israel se skuld vas. 'n Ander wyse waarop Israel se skuld in die hede 'bewys' word, is deur Israel met behulp van die tradisies te tipeer (12:4-5).

Die tradisies word in 'n konteks van aanklag en oordeel ook gebruik om oor die toekoms te praat. Veral die uittoegtradisie word 'omgekeer' en daarmee opgehef en nietig verklaar. Dit is JHWH se strafmaatreël oor die verbrekers van die verbond (8:13; 9:3,6; vgl ook 9:11-17 waar die beloftes aan die aartsvaders opgehef word). In ander gevalle funksioneer die tradisies eksemplaries deurdat dit tipologies-analogies die toekomstige oordeel oor Israel beskryf (12:10, 13).

In 'n konteks waarin die toekomstige heil en herstel van Israel die dominante tema is, beklemtoon die tradisies die trou van JHWH aan sy beloftes, nieteenstaande die ontrou van Israel (2:1-2), of word dit eksemplaries aangewend in 'n beskrywing van die heilryke toekoms (2:16-17; 12:14).

Alhoewel die ondersoek uit ander oorwegings en uit 'n ander hoek onderneem is, ondersteun die resultate daarvan in 'n hoë mate die gevolgtrekkings waartoe geleerdes soos Brueggemann (1968:26-35) en Daniels (1990:126-130) gekom het. Dit staan egter teenoor gevolgtrekkings soos dié van Vollmer wat die gebruik van tradisies in die boek Hosea in 'n bepaalde keurslyf probeer indwing (Vollmer 1971:120-124).

DIE REDES VIR DIE VOORKOMS EN VERSPREIDING VAN PENTATEUGTRADISIES IN DIE BOEK HOSEA

Wanneer daar gevra word na die moontlike redes vir die voorkoms en spesifieke aanwending van Pentateugtradisies in die boek Hosea, is daar twee sake wat vanselfsprekend op die voorgrond kom. In die eerste plek het die inslag wat die verbond in die boek Hosea het, ongetwyfeld daarmee te doen. In die tweede plek staan dit in verband met die gesag wat gesagvolle tradisies aan die verkondiging verleen (Breytenbach 1987:233-235, 238-239).

Brueggemann (1968:13-25) het onder andere daarop gewys dat die profetiese verkondiging veranker is in die verbondstradisies van Israel. Hy onderskei tussen wat hy noem 'historical traditions' en 'legal traditions' as twee aspekte van die verbondsverhouding. Eersgenoemde bring Brueggemann in verband met wat God gedoen het vir sy volk en laasgenoemde met wat God van sy volk verwag binne die verhouding wat Hy geskep het (Brueggemann 1968:15-21).

Daar kan met sekerheid aanvaar word dat die boek Hosea ook verstaan moet word teen die agtergrond van die verbond (Brueggemann 1968:106-119). Wat Brueggemann egter nie volledig ontgin het nie, is die feit dat die sogenaamde 'historical traditions' uit huis uit tuishoort by die verbond en dat God se verbond met Israel ondenkbaar is sonder historiese verwysings. Trouens, die oorlewing van historiese tradisies in Israel het sy bestaan te danke aan die verhouding (d w s die verbond) tussen JHWH en Israel.

Sonder die verbond sou mites, sages en sprokies waarskynlik die enigste letterkundige erfenis wees van die klompie Semiete wat ons as Israel ken. In 'n verbondsdokument begrond die historiese verwysings die aanspraak van die meerdere op die lojaliteit van die mindere (Baltzer 1971:11-12; Mendenhall 1962:714, 719). In die boek Deuteronomium en op talle ander plekke in die Ou Testament is dit duidelik (vgl veral Deut 4:32-40). Dit is dus vanselfsprekend dat 'n boek soos Hosea met sy sterk verbondsinslag op een of ander wyse die verwysings na die 'geskiedenis' tussen JHWH en Israel ter sprake sal bring. Die tradisies kan gebruik word om JHWH se aanspraak op Israel se lojaliteit te begrond (bv 12:10a), maar dit kan ook gebruik word om in gevalle van ontrou aan die kant van Israel, die regmatige oordeel van JHWH oor die verbondsverbrekers te onderbou (bv 11:1-2; 13:1). So is weldaad en eis twee aspekte van die een dinamiese saak, naamlik die verbondsverhouding tussen JHWH en Israel. Omdat die verbondsverhouding gegrond is op die weldade en trou van JHWH in die verlede soos dit in die oorgelewerde tradisies geproklameer word, kan die oorgelewerde tradisies egter ook die spieël word waardeur na die toekoms van die verbondsverhouding gekyk word (bv 12:14).

Uit die opname van die verspreiding van verwysings na Pentateugtradisies in die boek Hosea, het dit geblyk dat daar vanaf Hosea 9 tot 13 'n baie hoër konsentrasie van verwysings is as in die res van die boek. My tese hieroor is die volgende: Alhoewel dit seker nie waar is van elke afsonderlike profetespreuk in die boek Hosea nie, kan daar met 'n hoë mate van sekerheid aanvaar word dat die profesieë in die boek breedweg kronologies georden is (Breytenbach 1979:372-373). Die hoër konsentrasie van verwysings na Pentateugtradisies in die laaste helfte van die boek moet verstaan word teen die agtergrond van Hosea 9:7b-9. Uit hierdie verse is dit duidelik dat daar teenkanting was teen die profetiese verkondiging wat in die boek neerslag

gevind het en dat dit afgemaak is as die werk van 'n אָנײל en 'n תְּשׁוּבָה (9:7a). Enige verwerping van verkondiging kan gereduseer word tot die kernsaak dat dit om een of ander rede nie as gesaghebbend aanvaar word deur die hoorders nie. Die gesag van die profetiese veroordelings is dus volgens Hosea 9:7b-9 betwyfel. Die gesag van die profetewoord kon betwyfel word deur dit af te maak as dwaas, te wys op die seëninge wat die volk geniet (vgl 9:1; 10:1) en 'n beroep te doen op die verkiesing deur JHWH op grond van die verbond en soos geproklameer deur die oorgelewerde tradisies. Dit is waarskynlik om hierdie rede dat daar vanaf Hosea 9:10 'n tematiese verskuiwing plaasvind. Die tradisies wat aan Israel sy bestaansreg in Kanaän gegee het, kom al hoe meer ter sprake. Motiewe wat met seën geassosieer is (soos 'n groot nageslag en 'n florerende kultus) en beelde wat vrugbaarheid en groei oproep, word al hoe meer gebruik (vgl 9:10-17; 10:1-2, 11-13; 12:8-9; 13:15). Die vermeende seën en vrugbaarheid word as 'n illusie afgewys en die teendeel van seën en vrugbaarheid, naamlik dood en vernietiging, word die oorheersende tema wat telkens opduik (9:11-14, 16; 10:8, 14-15; 11:6-7; 12:15; 13:1, 3, 7-8, 11, 13-15; 14:1).

Die verwysings na gesagvolle tradisies vanaf Hosea 9-10 gee gesag aan die profetewoord deurdat dit só aangewend word dat Israel se eie geskiedenis hom aankla (Breytenbach 1979:252). Die aanklag deur die geskiedenis kom tot uitdrukking deur die teenstelling tussen wat JHWH van Israel verwag en vir Israel gedoen het in die verlede en Israel se reaksie daarop (9:10; 11:1-8; 13:4-6). Dit kom ook tot uitdrukking in die tipologies-analogiese interpretasie van Israel se vroeë geskiedenis. So word die 'historiese' aspek van die verbondsverhouding wat aanvanklik funksioneer as die grond vir die eis om lojaliteit, die grond vir die aanklag teen Israel. Op 'n dialektiese wyse word dieselfde historiese verwysings egter ook die grond en rig-snoer vir die herstel nadat die straf voltrek is (vgl bv 12:13-14).

Ek dra graag hierdie artikel op aan professor A D Pont. Hy het op sy eie wyse ook tradisies in 'n teologiese konteks nagevors en oor die jare baie te doen gekry met die funksie en gesag van tradisies.

Literatuurverwysings

Achtemeier, E 1976. s v Typology. *IDBS*.

Ackroyd, P R 1963. Hosea and Jacob. *VT* 13, 245-259.

Baltzer, K 1971. *The covenant formulary*. Oxford: Basil Blackwell.

Breytenbach, A P B 1979. Die verband tussen en die ontwikkeling in die profetiese uitsprake in die boek Hosea. DD-proefskrif, Universiteit van Pretoria.

--- 1985. Hosea 12:1-14. *HTS* 41, 197-207.

- Breytenbach, A P B 1987. Tradisie en gesag in die teologie. *HTS* 43, 232-241.
- Bueggemann, W 1968. *Tradition for crisis*. Richmond: John Knox.
- Cowley, A E (ed) 1980. *Gesenius' Hebrew grammar*. Oxford: Clarendon.
- Daniels, D R 1990. *Hosea and salvation history*. Berlin: De Gruyter. (BZAW 191.)
- Deissler, A 1981. *Zwölf Propheten. Hosea, Joël, Amos*. Würzburg: Echter. (Die Neue Echter Bibel.)
- Diedrich, F 1977. *Die Anspielungen auf die Jakob-Tradition in Hosea 12,1-13,3*. Würzburg: Echter.
- Emmerson, G I 1984. *Hosea: An Israelite prophet in Judean perspective*. Sheffield: JSOT. (JSOT Supplement Series 28.)
- Fohrer, G, Hoffmann, H W, Huber, F, Markert, L & Wanke, G 1979. *Exegese des Alten Testaments*. Heidelberg: Quelle & Meyer.
- Good, E M 1966. Hosea and the Jacob tradition. *VT* 16, 137-151.
- Holladay, W L 1966. Chiasmus, the key to Hosea XII 3-6. *VT* 16, 53-64.
- Jeremias, C 1977. Die Erzväter in der Verkündigung der Propheten, in Donner, H, Hanhart, R & Smend, R (Hrsg), *Beiträge zur Alttestamentlichen Theologie: Festschrift für Walther Zimmerli zum 70. Geburtstag*. Göttingen: Vandenhoeck.
- Jeremias, J 1980. Gott und Geschichte im Alten Testament. *EvTh* 5, 381-396.
- 1983. *Der Prophet Hosea*. Göttingen: Vandenhoeck.
- Koehler, I. & Baumgartner, W (ed) 1953. *Lexicon in Veteris Testamenti Libros*. Leiden: Brill.
- Mays, J L 1969.⁸ *Hosea*. London: SCM.
- McKenzie, S L 1986. The Jacob tradition in Hosea XII 4-5. *VT* 36, 311-322.
- Mendenhall, G E 1962. s v Covenant. *IDB*.
- Neef, H-D 1987. *Die Heilstraditionen Israels in der Verkündigung des Propheten Hosea*. Berlin: De Gruyter. (BZAW 169.)
- Nissinen, M 1991. *Prophetie, Redaktion und Fortschreibung im Hoseabuch*. Neukirchen: Neukirchen-Vluyn. (AOAT 231.)
- Rudolph, W 1966. *Hosea*. Gütersloh: Gerd Mond.
- Ruprecht, K 1970. *עָלַךְ מִן־הָאָרֶץ* (Ex 1:10 und Hos 2:2) 'sich des Landes bemächtigen'? *ZAW* 82, 442-447.
- Van Gelderen, C & Gispén, W H 1953. *Het boek Hosea*. Kampen: Kok.
- Van Leeuwen, C 1968. *Hosea*. Nijkerk: Callenbach.
- Vollmer, J 1971. *Geschichtliche Rückblicke und Motive in der Prophetie des Amos, Hosea und Jesaja*. Berlin: De Gruyter. (BZAW 119.)
- Ward, J M 1966. *Hosea: A theological commentary*. New York: Harper & Row.
- Weiser, A 1979. *Das Buch der Zwölf Kleinen Propheten I*. Göttingen: Vandenhoeck.

- Willi-Plein, I 1971. *Vorformen der Schriftexegese innerhalb des Alten Testaments*. Berlin: De Gruyter. (BZAW 123.)
- Wolff, H W 1961. *Dodekapropheten I: Hosea*. Neukirchen: Neukirchen Kreis Moers.
- Yee, G A 1987. *Composition and tradition in the book of Hosea*. Atlanta: Scholars. (SOBL 102.)